

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Katedra divadelní vědy

Ročníková práce

Tváří k lidu: Tvoření vespolečnosti mezi knězem a věřícími při mši svaté

Julie Marečková

Vedoucí práce: Mgr. Alena Sarkissian, Ph.D.

2023

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Aleně Sarkissian, Ph.D., za její trpělivost, vstřícnost a cenné připomínky při směřování mé ročníkové práce.

OBSAH

ÚVOD	4
1 VYMEZENÍ POJMŮ	5
1.1 Liturgie	5
1.2 Liturgický čas	5
1.3 Eucharistie	6
1.4 Oltář	7
2 ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA DRUHÉHO VATIKÁNSKÉHO KONCILU	8
3 ROZLOŽENÍ LITURGIE V PROSTORU	10
3.1 Prvokřesťanské shromáždění	11
3.2 Chrámové rozložení	12
3.3 Tridentýský koncil a jeho důsledky	14
3.4 Změny Druhého vatikánského koncilu	15
4 KOMUNIKACE KNĚZE S VĚŘÍCÍMI V PROSTORU DNEŠNÍHO KOSTELA	16
ZÁVĚR	19
POUŽITÁ LITERATURA	20
Prameny	20
Sekundární literatura	20

ÚVOD

Tato ročníková práce se zaměřuje na katolickou liturgii, konkrétně na mši svatou. Sleduje změnu postavení kněze, ke které došlo po Druhém vatikánském koncilu. Na tento moment bude nahlížet z performativního hlediska, zkoumat, jak se pouhým otočením kněze čelem k lidem může měnit vnímání liturgie a charakter celého shromáždění.

V konání kněze při mši svaté lze nalézt mnoho performativních prvků, a i proto jsem se rozhodla tomuto tématu věnovat hlouběji. Přijde mi zajímavé, jak na první pohled maličkost může proměnit vyznění a vnímání této události.

První kapitola se věnuje vymezení základních pojmů a jejich chápání v katolické církvi. Dále se práce stručně zabývá Druhým vatikánským koncilem, jeho stěžejními východisky. Třetí kapitola pojednává o proměnách základního rozložení katolické liturgie v prostoru kostela – zdůrazňuje ty aspekty, které jsou pro vnímání proměny postavení kněze nejvýznamnější, tedy hlavně pozici oltáře. Tuto problematiku pojímá z hlediska akcentace, což je pojem Andree Kotteho,¹ kterým definuje scénickou událost.

Jádrum práce je poté orientace kněze při mši svaté po Druhém vatikánském koncilu, přesněji jeho otočení tváří k lidem – *celebratio versus populum*. Tato kapitola nastiňuje dichotomii evokovaného a reálného dění v kostele. Opírá se o akcentaci, ale primárně o výzkum Christiny M. Gschwandtner, která v monografii *Welcoming Finitude: Toward a Phenomenology of Orthodox Liturgy* zkoumá východní liturgii z fenomenologické perspektivy.²

Práce změny demonstruje zejména na prostorovém uspořádání křesťanského shromáždění, a tak nutně upozaduje jiné prvky proměny slavení mše svaté jako jsou liturgické texty, zpěvy, či oděv kněze.

---

¹ KOTTE, Andreas. *Divadelní věda: úvod*. Praha: KANT, 2010. ISBN 978-80-7437-019-9.

² GSCHWANDTNER, Christina M. *Welcoming Finitude: Toward a Phenomenology of Orthodox Liturgy*. New York: Fordham University Press, 2019. ISBN 978-0823286430.

1 VYMEZENÍ POJMŮ

První kapitola ustavuje základní termíny pro pokračování práce. Věnuje se pojmům, které jsou pro pochopení křesťanského shromažďování v tomto pojetí nejdůležitější: liturgie, liturgický čas, eucharistie a oltář.

1.1 Liturgie

Slovo liturgie pocházející z řečtiny vyjadřuje jakoukoli službu ve prospěch lidu. V Novém zákoně poté nabývá významu bohoslužby (např. Sk 13,2). Jde tedy o veřejné vyznávání víry církví, oslavování a uctívání Boha. Kromě slavnosti eucharistie jsou to i další svátosti,³ modlitba hodinek a bohoslužby slova.

Křesťané věří, že při liturgii probíhá dialog mezi Bohem a shromážděním – nejprve se Bůh prostřednictvím Ježíše Krista projevuje viditelnými znameními, jako je slovo, gesta (pomazání, vkládání rukou) či komodity (chleba, víno, olej). Následně mu člověk odpovídá, a to především chválou a díkem.⁴

Liturgie se uskutečňuje coby shromáždění lidu a dle *Katechismu katolické církve* je důležité, aby se jí účastnilo celé společenství,⁵ *Konstituce o posvátné liturgii* (dokument Druhého vatikánského koncilu ustavující podobu liturgie) zdůrazňuje jednotu a pospolitost, ve které se mají věřící shromáždit.⁶

1.2 Liturgický čas

Křesťané věří, že se v liturgii zpřítomňuje Kristovo zmrtvýchvstání; v liturgii by se mělo v přítomném okamžiku uskutečňovat to, co bylo (Kristova velikonoční oběť) i to, co bude (parusie neboli druhý příchod Krista).⁷

---

³ Katolická liturgie má sedm svátostí – eucharistii, křest, biřmování, manželství, kněžství, svátost nemocných (dříve poslední pomazání) a svátost smíření (svatou zpověď). Křesťané věří, že je ustavil Ježíš Kristus a skrze ně se mu lze i nejlépe přiblížit, že se takto jeho neviditelná síla viditelně projevuje. *YOUCAT: Katechismus katolické církve pro mladé*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011. s. 105. ISBN 978-80-7195-495-8.

⁴ RICHTER, Klemens. *Liturgie a život: smysl liturgie, mše, církevní svátky, svátostná znamení*. Vyd. 2., rozš. Praha: Vyšehrad, 2003. s. 19-21. ISBN 80-7021-575-5.

⁵ *Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1995. s. 301, čl. 1140. ISBN 80-7113-132-6.

⁶ *Konstituce o posvátné liturgii*. In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. s. 138, čl. 10. ISBN 80-7192-438-5.

⁷ GSCHWANDTNER, Christina M. *Welcoming Finitude: Toward a Phenomenology of Orthodox Liturgy*. New York: Fordham University Press, 2019. s. 42. ISBN 978-0823286430.

Liturgie má poté denní a roční koloběh. Liturgický rok je brán jako souhrn veškerých liturgických slavností, jež se cyklicky opakují a mají v tomto koloběhu své pevné místo.⁸ Jádrem je velikonoční triduum, které se považuje za největší a nejdůležitější slavnost v roce, neboť připomíná poslední dny Ježíše Krista – jeho umučení a zmrtvýchvstání.⁹

Podobně jako má liturgický rok svůj periodický cyklus, křesťané vnímají cyklicky i jednotlivé dny. Každý den se dělí na několik fází, k nimž jsou přiděleny jednotlivé modlitby.¹⁰ Eucharistická liturgie (mše svatá) se může konat každý den, ovšem neděle, den Páně, je dle apoštolské tradice dnem zmrtvýchvstání Krista, a tudíž má výsadní postavení, podobně jako velikonoční slavnost v liturgickém roce.¹¹

1.3 Eucharistie

Slovo eucharistie se v katolické tradici může používat v několika významech: jako vlastní přijímání, nebo i přeneseně jako celá mše svatá.¹² Je totiž středobodem katolické církve, „*Kristem ustanovená hostina na památku Páně, konaná církví jako děkování.*“¹³ Hlavním cílem shromáždění je tedy připomínat si poslední večeři Páně a oslavovat zmrtvýchvstání Ježíše Krista.

Mše svatá má dnes dvě hlavní části, a to bohoslužbu slova (čtení, homilie, zpěvy a přímluvy) a bohoslužbu oběti, vlastní slavnost eucharistie (jde o eucharistickou modlitbu s proměňováním chleba a vína na tělo a krev Krista, a poté svaté přijímání).¹⁴

Nositel dnešní liturgie je shromáždění křesťanstva jako celku včetně laiků. V mystickém smyslu stojí v jeho čele Ježíš Kristus zastoupený knězem či biskupem, který dnes působí *in persona Christi capitis* (v osobě Krista – hlavy).¹⁵ Křesťané zároveň věří, že se při mši Ježíš

---

⁸ ADAM, Adolf. *Liturgický rok: historický vývoj a současná praxe*. Praha: Vyšehrad, 1994. s. 14. ISBN 80-7021-269-1.

⁹ *Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1995. s. 165, čl. 613-614. ISBN 80-7113-132-6.

¹⁰ GSCHWANDTNER, Christina M. *Welcoming Finitude: Toward a Phenomenology of Orthodox Liturgy*. New York: Fordham University Press, 2019. s. 32. ISBN 978-0823286430.

¹¹ Konstituce o posvátné liturgii. In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. s. 162, čl. 106. ISBN 80-7192-438-5.

¹² *Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1995. s. 341, 342, čl. 1328-1332. ISBN 80-7113-132-6.

¹³ BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 127. ISBN 978-80-7021-965-2.

¹⁴ *Misál: na neděle a význačné dny liturgického roku*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008. s. 6-9. ISBN 978-80-7195-089-9.

¹⁵ *Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1995. s. 346, 347, čl. 1348. ISBN 80-7113-132-6.

opravdu zpřítomňuje, a to v několika vrstvách. Duchovně ve shromáždění pokřtěných, poté v osobě sloužícího kněze, a nakonec i ve svém slově a komoditách (ve chlebu a víně).¹⁶ Chápání přítomnosti Krista v liturgii se mění s Druhým vatikánským koncilem – nyní je jeho role v liturgických úkonech aktivní, skrze gesta či slovo opravdu působí.¹⁷

1.4 Oltář

Nedílnou součástí eucharistické liturgie je oltář. Měl by být jejím ústředním místem, středobodem, ke kterému se sbíhá celé prostorové uspořádání. „*Stojí na nejposvátnějším místě chrámu,*“¹⁸ a je mu prokazována patřičná úcta (jako klanění a okuřování).¹⁹

Oltář je totiž viditelným znamením Kristovy oběti na kříži a jeho zmrtvýchvstání, symbolizuje Ježíšovu reálnou přítomnost v liturgickém prostoru.²⁰ Zároveň je ale oltář i stolem hostiny, symbolem Poslední večeře Páně. I přestože Ježíš svým ukřižováním zrušil kult lidské oběti (a již nemá smysl oltář v tradičním pojetí krvavé oběti), křesťané potřebovali stůl z praktických důvodů, a to právě pro slavení hostiny Páně.²¹

---

¹⁶ RICHTER, Klemens. *Liturgie a život: smysl liturgie, mše, církevní svátky, svátostná znamení*. Vyd. 2., rozš. Praha: Vyšehrad, 2003. s. 60. ISBN 80-7021-575-5.

¹⁷ Konstituce o posvátné liturgii. In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. s. 136, čl. 7. ISBN 80-7192-438-5.

¹⁸ GUARDINI, Romano. *O posvátných znameních*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1992. s. 37. ISBN 80-85527-04-9.

¹⁹ VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Jakub Hlaváček – Malvern, 2017. s. 92-93. ISBN 978-80-7530-103-1.

²⁰ *YOUCAT: Katechismus katolické církve pro mladé*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011. s. 115. ISBN 978-80-7195-495-8.

²¹ BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 337-338. ISBN 978-80-7021-965-2.

2 ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA DRUHÉHO VATIKÁNSKÉHO KONCILU

Druhý vatikánský koncil byl svolán papežem Janem XXIII. a zasedal v letech 1962–1965. Odrážel celospolečenské vření 60. let, a jak uvádí Pesch: „*církev měla konečně odpovědět na problémy moderního světa tak, aby mu pomohla – a přestat se před ním schovávat do ulity.*“²²

Významnou událostí se stal mimo jiné proto, že měnil liturgii pro celou katolickou církev poprvé po téměř 400 letech. Posledním koncilem tohoto rozsahu byl totiž Tridentýský koncil (1545-1563, včetně dlouhého přerušení), který reagoval na vznik reformovaných církví a celkovou rozrůzněnost liturgie, měl za úkol ji očistit. Katolická mše byla sjednocena a liturgie přesně vymezena.²³ Tridentýský koncil zavedl tzv. tridentskou mši, tedy mši, kterou slavili převážně duchovní a účast lidu byla omezena – laici měli většinu času jen poslouchat a hledět.²⁴

Mezi hlavní témata Druhého vatikánskému koncilu tak patřilo celkové přizpůsobení církve moderní době, podpora opětovné jednoty křesťanstva, ale i posílení role laiků, a hlavně i zmiňovaná nezbytná reformace liturgie.²⁵

Tyto otázky reflektují i vydané dokumenty, ale pro liturgii je nejvýznamnější *Konstituce o posvátné liturgii* neboli *Sacrosanctum Concilium* z roku 1963. Ta již ve své předmluvě reflektuje ekumenický postoj koncilu,²⁶ zmiňuje i nutnost obrody liturgie a je zde patrná snaha nejen některé staré tradice rušit, ale primárně ještě starší tradice navracet.²⁷

Konstituce o posvátné liturgii přednostně vyvíjí snahu přiblížit liturgii laikům, měla by být slavena celým společenstvím, a tudíž být kolektivní událostí.²⁸ Prvotně zdůrazňuje veřejnou povahu liturgie,²⁹ nutnost vědomé a aktivní účasti věřících³⁰ a hlavně podporuje uplatnění národního jazyka, dokonce povoluje zařazení místních zvyků do liturgie (pokud jsou s ní

---

²² PESCH, Otto Hermann. *Druhý vatikánský koncil 1962-1965: příprava, průběh, odkaz*. Praha: Vyšehrad, 1996. s. 31, 32. ISBN 80-7021-194-6.

²³ Op. cit., s. 112, 113.

²⁴ ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad, 2001. s. 49-50. ISBN 80-7021-420-1.

²⁵ ALBERIGO, Giuseppe. *Stručné dějiny II. vatikánskému koncilu*. Brno: Barrister & Principal, 2008. s. 65. ISBN 978-80-7364-047-7.

²⁶ *Konstituce o posvátné liturgii*. In: *Dokumenty II. vatikánskému koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. s. 134, čl. 4. ISBN 80-7192-438-5.

²⁷ Op. cit., s. 148-149, čl. 50-53.

²⁸ to reflektuje i *Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1995. s. 301, čl. 1140. ISBN 80-7113-132-6.

²⁹ *Konstituce o posvátné liturgii*. In: *Dokumenty II. vatikánskému koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. s. 142, čl. 27. ISBN 80-7192-438-5.

³⁰ Op. cit., s. 139, čl. 14; s.138, čl. 11.

slučitelné).³¹ *Konstituce o posvátné liturgii* se věnuje i dalším svátostem a jejich reformaci, oficiu (tedy denní modlitbě církve), liturgickému roku a jeho uspořádání, hudbě a v neposlední řadě i sakrálnímu vybavení.³²

Laicky nejpatrnější změnou v liturgii je změna jazyka a hudby (ta má být pevně spjata s liturgickým děním, může být zpívána ve vernakulárních jazycích, podporuje se lidový náboženský zpěv a bylo značně liberalizováno i užití různých hudebních nástrojů).³³ Dále také změny, které *Konstituce o posvátné liturgii* vůbec nezmiňuje – jde o přesun oltáře a otočení kněze směrem k lidu (*celebratio versus populum*). Ty jsou ustaveny až v dodatku *Inter Oecumenici*, který doporučuje, aby byl oltář volně stojící a dala se slavit mše čelem k lidu.³⁴

I přestože se na výsledku koncilu většina duchovních i laiků shodla, mnoho katolíků dodnes reformu nepřijalo a propagují mši tridentskou.³⁵ Ta byla po Druhém vatikánském koncilu plně zakázána,³⁶ ovšem dnes je za určitých podmínek povolena³⁷ a mnoho věřících ji stále slaví (jde například o Kněžské bratrstvo svatého Pia X).

---

³¹ *Konstituce o posvátné liturgii*. In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. s. 144-145, čl. 36-37. ISBN 80-7192-438-5.

³² Op. cit., s. 151-169, čl. 59-130.

³³ Op. cit., s. 164-166, čl. 112-121.

³⁴ *Inter Oecumenici*. Řím: Posvátná kongregace obřadů, 1964. čl. 91. Dostupné také online, například z: <https://adoremus.org/1964/09/inter-oecumenici/> [cit. 2023-11-13].

³⁵ ALBERIGO, Giuseppe. *Stručné dějiny II. vatikánského koncilu*. Brno: Barrister & Principal, 2008. s. 147. ISBN 978-80-7364-047-7.

³⁶ PESCH, Otto Hermann. *Druhý vatikánský koncil 1962-1965: příprava, průběh, odkaz*. Praha: Vyšehrad, 1996. s. 130,131. ISBN 80-7021-194-6.

³⁷ slavení specifikuje Motu proprio papeže Františka: *Traditionis custodes*, dostupný například zde: *Apoštolský list Svätého otce Františka ve formě motu proprio „Traditionis custodes“*... Praha: liturgie.cz, 2021. Dostupné online: http://www.liturgie.cz/shared/clanky/102/2021_Traditionis%20custodes.pdf [cit. 2023-11-13].

3 ROZLOŽENÍ LITURGIE V PROSTORU

Tato kapitola se bude věnovat základním proměnám prostoru křesťanské liturgie, a to s důrazem na změnu umístění oltáře, s tím spojenou orientaci kněze a vytváření společenství. To i proto, že pohyb kněze (a uspořádání shromáždění) je neustále formován prostředím, na které musí kněz reagovat a přizpůsobovat se mu, čímž se vytváří celkový charakter liturgie.³⁸

Prostor a pohyb kněze budu analyzovat pomocí teorie akcentace Andrease Kotteho. Ten ji považuje za jeden z principů ustavujících scénické události. Může být lokální, gestická, akustická či pomocí věcných atributů,³⁹ zde bude kladen důraz primárně na akcentaci lokální (tedy akcentaci kněze v liturgickém prostoru) a gestickou (orientace kněze vůči východu a shromážděnému lidu).

Zároveň je nutné zmínit, že „*kdyby byla [akcentace] jediným kritériem pro scénické dění, stala by se z divadelní vědy věda o životě.*“⁴⁰ Proto je další Kotteho podmínkou minimalizace důsledků,⁴¹ avšak liturgie pro její účastníky minimalizované důsledky nemá, neboť křesťané věří v účinky požití eucharistického pokrmu, opravdového těla a krve Páně. Dle této teorie se tak nikdy katolická liturgie nemůže stát divadlem, pouze vykazuje určité prvky akcentace. Její míra se v historii měnila, na což se pokusí poukázat i následující kapitola.

Nejprve je ale dobré podotknout, že s křesťanstvím se pojetí shromažďování a působení lidí v posvátných prostorách podstatně reformuje. Křesťanská liturgie není závislá na konkrétním místě či budově, ovšem nepostradatelné je pro ni právě shromáždění (1Kor 3,16 či Mt 18,20), které samo o sobě jakémukoliv prostoru dodává sakrálnost. Místo má zde pouze služební charakter, funguje jako technická pomůcka, významnou roli hrají přítomní lidé.⁴²

---

³⁸ MARSHALL, Lorna. *The body speaks*. 2. vyd. London: Methuen Drama, 2008. s. 43. ISBN 978-1408106822.

³⁹ KOTTE, Andreas. *Divadelní věda: úvod*. Praha: KANT, 2010. s. 15-21. ISBN 978-80-7437-019-9.

⁴⁰ Op. cit., s. 21.

⁴¹ Op. cit., s. 27-40.

⁴² BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 274-275. ISBN 978-80-7021-965-2.

3.1 Prvokřesťanské shromáždění

Tato část práce se opírá především o výzkum Valerie Alikina, který tvrdí, že prvokřesťanská shromáždění vycházejí hlavně z profánních setkávání a hostin řecko-římských klubů a spolků.⁴³ Další badatelé vidí kořeny křesťanského shromáždění v židovských hostinách.⁴⁴

Shodují se, že počátky křesťanské liturgie leží přibližně v polovině prvního století. Setkání byla situována v soukromých domech (tedy na prvotně profánních místech) a soustředila se hlavně kolem společného jídla (a lámání chleba), ale i dalších aktivit, jako byla například kolektivní modlitba, zpěv, předčítání textů, vyučování a kázání.⁴⁵ Křesťanská liturgie se vyvinula z těchto hostin (agapé), později se oddělila eucharistie a agapé byla postupně odsunuta do pozadí.

Až do druhého století se křesťané primárně scházeli v domech, které často bývaly jen mírně upravené a zpravidla velké tak, jak bylo nutné pro samotné shromáždění. Šlo o světské prostory, které se zpočátku jednou týdně s příchodem věřících měnily na prostory posvátné. Obvyklé místo setkání poté bylo triklinium, večeřadlo. Prostorové rozložení většinou mělo podporovat diskuzi, mezilidský kontakt a celkově vzbuzovat přátelskou až domáckou atmosféru, komunitní aspekt zde hrál velkou roli.⁴⁶

První křesťanská shromáždění nejspíše vedl hostitel, majitel domu (což mohla být i žena), později také putující duchovní, evangelisté či učitelé. Původně měli spíše roli dozorců a zajišťovali plynulý průběh setkání, nevystupovali nutně jako předsedové či hlavní aktéři.⁴⁷ Byli součástí shromáždění a akcentováni minimálně. Pokud bychom vycházeli z předpokladu, že první křesťanská setkávání vzešla z řecko-římských klubů, hostitel měl sice vyhrazené nejváženější místo, ale stále ležel na lehátku jako všichni ostatní, byl součástí shromáždění, ze kterého nebyl prostorově vydělen.⁴⁸ Ve druhém století se pak společenství začíná hierarchizovat a vedoucí role přebírají církevní hodnostáři.⁴⁹

---

⁴³ ALIKIN, Valeriy A. *The Earliest History of the Christian Gathering: Origin, Development and Content of the Christian Gathering in the First to Third Centuries*. Boston: Brill, 2010. s. 287. ISBN 978-90-04-18309-4.

⁴⁴ viz KUNETKA, František. *Eucharistie v křesťanské antice*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. s. 109-124. ISBN 80-244-0920-8.

⁴⁵ ALIKIN, Valeriy A. *The Earliest History of the Christian Gathering: Origin, Development and Content of the Christian Gathering in the First to Third Centuries*. s. 183. Boston: Brill, 2010. ISBN 978-90-04-18309-4.

⁴⁶ Op. cit. s. 53-54.

⁴⁷ Op. cit., s. 69-72.

⁴⁸ KUNETKA, František. *Eucharistie v křesťanské antice*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. s. 103. ISBN 80-244-0920-8.

⁴⁹ ALIKIN, Valeriy A. *The Earliest History of the Christian Gathering: Origin, Development and Content of the Christian Gathering in the First to Third Centuries*. s. 69-72. Boston: Brill, 2010. ISBN 978-90-04-18309-4.

Ve třetím století začaly být interiéry soukromých domů upravovány pro potřeby scházení křesťanské obce. Tento *domus ecclesiae* (tj. dům shromáždění církve) mohl mít vyhrazené místo pro křest či vyvýšené místo a přenosný stůl, oltář. V této době měl již každý své dané místo – kněží ve východní části místnosti, uprostřed mezi nimi na trůně biskup. Ostatní členové shromáždění měli sedět odděleně.⁵⁰ Zde je již patrná lokální akcentace předsedajícího, který pravděpodobně seděl před shromážděným lidem, který byl od něj (i dalších duchovních) prostorově vydělen.

Jedním z nejvýznamnějších archeologických nálezů *domu ecclesiae* je v Dura Europos (na území dnešní Sýrie). Tato stavba byla původně rodinným domem, který zároveň sloužil ke shromažďování křesťanů, později (v první polovině třetího století) byl are rekonstruován na budovu určenou výlučně pro křesťanské shromažďování. Oltář byl pravděpodobně dřevěný a přenosný, ale u východní stěny byl nalezen vyvýšený podstavec, kde bylo patrně umístěno sedadlo předsedajícího, jehož poloha (čelem k lidu) jen podtrhovala akcentaci předsedajícího.⁵¹

Již v prvních stoletích se křesťané při modlitbě otáčeli k východu,⁵² ale prostor nebyl nutně uzpůsoben k obracení se k posvátnému směru, neboť představa Boha v křesťanství není spjata s jedním konkrétním místem. Raní křesťané pravděpodobně převzali obracení k východu při modlitbě z antické kultury.⁵³ Vycházející slunce bylo ovšem také spojováno s Kristovým zmrtvýchvstání a jeho druhým příchodem na konci věků (Mt 24,27).

3.2 Chrámové rozložení

Roku 313 byl vydán tzv. Milánský edikt, který zrovnopravňuje všechna náboženství Římské říše a křesťanství díky němu vychází z ilegality.⁵⁴ Ve čtvrtém století se tak objevují první volně stojící křesťanské stavby, určené především pro posvátná setkávání.⁵⁵ Často vycházely

---

⁵⁰ ALIKIN, Valeriy A. *The Earliest History of the Christian Gathering: Origin, Development and Content of the Christian Gathering in the First to Third Centuries*. s. 54-57. Boston: Brill, 2010. ISBN 978-90-04-18309-4.

⁵¹ KUNETKA, František. *Eucharistie v křesťanské antice*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. s. 201-205. ISBN 80-244-0920-8.

⁵² ALIKIN, Valeriy A. *The Earliest History of the Christian Gathering: Origin, Development and Content of the Christian Gathering in the First to Third Centuries*. s. 253. Boston: Brill, 2010. ISBN 978-90-04-18309-4.

⁵³ VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Jakub Hlaváček – Malvern, 2017. s. 60. ISBN 978-80-7530-103-1.

⁵⁴ ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad, 2001. s. 32. ISBN 80-7021-420-1.

⁵⁵ WYBREW, Hugh. *The Orthodox Liturgy: The Development of the Eucharistic Liturgy in the Byzantine Rite*. London: SPCK, 1989. s. 29. ISBN 0-281-04416-3.

z bazilik, tedy profánních míst, která původně sloužila ke konání nejrůznějších veřejných (primárně politických) událostí.⁵⁶

Jak již bylo naznačeno, existuje i mínění, že křesťanská liturgie má přímou spojitost s tou židovskou, a první křesťanské stavby mají návaznost na prostor synagogální, můžeme zde ale najít podstatné rozdíly.⁵⁷ Obě shromáždění hledí konkrétním směrem; ale zatímco křesťané se obrací k východu, rabín i židovské shromáždění se vztahují k Jeruzalému. Křesťanskou liturgii také definuje oltář, připomínající oběť a reálnou přítomnost Ježíše Krista, kdežto v synagoze nalezneme svatostánek se svitky tóry. Místem oběti v judaismu byl jedině chrám v Jeruzalémě.⁵⁸

Oltář byl umístován do východní části křesťanského chrámu (tzv. apsidy),⁵⁹ mohl ovšem i stát uprostřed chrámové lodě, neboť se oltáře stavěly i nad hroby mučedníků, dnes je tomu tak (dle tradice) třeba v bazilice svatého Petra ve Vatikánu.⁶⁰ Chrám s apsidou obrácenou k východu se stává zásadou až v 5. století.⁶¹ A tak mnoho římských (ale i dalších) kostelů bylo orientováno k východu vstupem – liturgie byla slavena *versus orientem* (kněz stál čelem k východu) i *versus populum* (ale zároveň i čelem k lidem).⁶² Kněz byl tedy již lokálně akcentován, stál čelem proti celému shromáždění, v jiné pozici než věřící.

Rozložení mše se postupně usadilo s raným středověkem. Oltář byl kamenný, nepohyblivý a byl trvale posunut do východní části kostela, k zadní stěně apsidy.⁶³ Mše na západě byla v latině, od 7. století se navíc začala prosazovat tzv. tichá mše, při které se kněz potichu modlil eucharistickou modlitbu, takže byla pro shromážděné věřící nepřístupná.⁶⁴

Ve vrcholném středověku se liturgie stále slavila téměř výlučně u oltáře v presbyteriu, které se navíc od zbytku lodi oddělovalo mřížkou.⁶⁵ I kvůli rostoucímu počtu kněžích se rozmohlo

---

⁵⁶ BERGER, Rupert. Liturgický slovník. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 61-62. ISBN 978-80-7021-965-2.

⁵⁷ např. BOUYER, Louis. *Architecture et liturgie*. Paříž: Cerf, 1991. ISBN: 2-204-04366-4., RATZINGER, Joseph. *Duch liturgie*. Brno: Barrister & Principal, 2006. ISBN 80-7364-032-5.

⁵⁸ RATZINGER, Joseph. *Duch liturgie*. Brno: Barrister & Principal, 2006. s. 52-64. ISBN 80-7364-032-5.

⁵⁹ VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Jakub Hlaváček – Malvern, 2017. s. 67. ISBN 978-80-7530-103-1.

⁶⁰ BERGER, Rupert. Liturgický slovník. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 387. ISBN 978-80-7021-965-2.

⁶¹ NUSSBAUM, Otto. *Der Standort des Liturgen am christlichen Altar vor dem Jahre 1000: Eine archäologische und liturgiegeschichtliche Untersuchung*. Theoph 18, 2 svazky. Hanstein, Bonn 1965. s. 408. [cit. dle LANG, Uwe Michael. *Obrácení k Pánu: orientace liturgické modlitby*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2010. s. 35. ISBN 978-80-7266-340-8.]

⁶² BERGER, Rupert. Liturgický slovník. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 543. ISBN 978-80-7021-965-2.

⁶³ Op. cit., s. 337-338.

⁶⁴ POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. Řím: Křesťanská akademie, 1981. s. 77-78.

⁶⁵ BERGER, Rupert. Liturgický slovník. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 387. ISBN 978-80-7021-965-2.

slavení více mší ve stejný čas na stejném místě, a proto byly do kostelů umístovány boční oltáře. Rozšířilo se i užívání tzv. soukromé mše (jen pro kněze a jednoho ministranta).⁶⁶

3.3 Tridentský koncil a jeho důsledky

Rozrůzněnost liturgických tradic v západní církvi se snaží řešit Tridentský koncil, který proběhl v polovině 16. století. Vymezil se proti nově vznikajícím reformovaným církvím a postavil proti nim svou nauku o spáse, ospravedlnění a o svátostech. Zabýval se také liturgií, hlavním cílem byla její unifikace.⁶⁷ Liturgické konání nyní bylo v katolické církvi jednotné a nepřipouštělo žádné odchylky (výjimku měly pouze rity, které existovaly přes dvě stě let).⁶⁸

Slavení poté specifikuje *Římský misál* z roku 1570, který přinesl již zmiňovanou tridentskou mši. Liturgickým jazykem zůstala latina a účast laiků byla v podstatě úplně opomenuta, slavení mše zůstalo hlavně záležitostí kléru.⁶⁹

Kněz se stále pohyboval v presbyteriu, výrazně prostorově vyčleněn ze zbytku shromáždění. Byl lokálně akcentován, oddělen, ale při eucharistické oběti zůstal otočen zády k lidu a v tomto pojetí byl vlastně pouze jedním ze zástupů věřících otočených k východu, vztahujících se k Bohu.

Vespolnost liturgického shromáždění byla však velmi omezena, kněz byl ve vyvýšeném presbyteriu daleko od věřících a otočen zády. Jeho konání bylo daleko hůře viditelné. Vrcholem liturgie se v podstatě stalo pozdvihnutí kalicha a následně i hostie po proměňování. Šlo o nejvýraznější moment, který mohl lid alespoň částečně pozorovat.⁷⁰ V tridentské mši se tak posiluje gestická akcentace a akcentace věcnými atributy, neboť jsou to z pohledu věřících nejlépe vnímatelné prvky liturgie.⁷¹

Tato významná chvíle (proměňování obětí) byla akusticky akcentována zvoněním,⁷² avšak samotný text mše a mluvené slovo kněze ustoupilo do pozadí. Modlil se tiše a *Římský misál* mu

---

⁶⁶ BERGER, Rupert. Liturgický slovník. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 340. ISBN 978-80-7021-965-2.

⁶⁷ SCHATZ, Klaus. *Všeobecné koncily: Ohniska církevních dějin: ohniska církevních dějin*. 2. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury CDK, 2014. s. 156-201. ISBN 978-80-7325-345-5.

⁶⁸ PESCH, Otto Hermann. *Druhý vatikánský koncil 1962-1965: příprava, průběh, odkaz*. Praha: Vyšehrad, 1996. s. 112,113. ISBN 80-7021-194-6.

⁶⁹ ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad, 2001. s. 49-50. ISBN 80-7021-420-1.

⁷⁰ POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. Řím: Křesťanská akademie, 1981. s. 93

⁷¹ Při tzv. slavné mši šlo třeba také o použití kadidla a okuřování oltáře. STRÍŽ, Antonín. *Misál římský: Řád modlitby a oběti Mše svaté*. Ostrava: Exerciční dům v Hlučíně, 1937. s. 17.

⁷² POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. Řím: Křesťanská akademie, 1981. s. 93.

dokonce předepisoval, že má mluvit tak, aby ho slyšeli jen ministranti v bezprostřední blízkosti, kteří mu odpovídali a lid zastupovali. Zbytek shromáždění byl nečinný (laici tedy měli jen hledět a poslouchat, byli vybízeni k soukromé modlitbě).⁷³

Prostorové oddálení kněze od lidu způsobilo, že se zamlžila idea vespolného shromažďování církve. Protože je ale kněz otočen čelem k oltáři a ve stejném směru jako shromáždění věřících (všichni čelem k východu), tridentská mše ho chápe jako *prvního mezi rovnými*. Zároveň ale zůstával ze společenství vydělen prostorovou akcentací, tedy tím, že liturgii koná u vyvýšeného oltáře a v presbyteriu odděleném od chrámové lodi.

3.4 Změny Druhého vatikánského koncilu

Snahy o aktivizaci lidu při liturgii se objevovaly již začátkem 20. století s tzv. liturgickým hnutím (které se snažilo hlavně „demokratizovat“ liturgii a přiblížit ji lidem), ovšem Druhý vatikánský koncil v polovině minulého století tyto změny oficiálně stvrzuje a uskutečňuje.⁷⁴

Jedním ze záměrů Druhého vatikánského koncilu bylo obnovit vespolnost katolické liturgie a navrátit se tak k jejím kořenům. Důraz je kladen na aktivní účast věřících a jejich zapojení v liturgickém dění a tyto faktory se samozřejmě odráží i v prostoru.⁷⁵

Presbyterium by mělo být od zbytku kostela odlišeno, nejlépe částečným vyvýšením, ovšem konání v něm má být pro celé shromáždění viditelné.⁷⁶ Oltární mřížku sice dokumenty nezmiňují, ale po koncilu byla z mnoha kostelů odstraněna, a to i z praktických důvodů, kvůli umístění oltáře. Ten dnes již nemá stát v apsidě, ale má být „*postaven odděleně od stěny, aby se kolem něho dalo snadno obcházet a mohla se na něm slavit mše tváří k lidu.*“⁷⁷ Vidíme tedy snahu ukázat oltář jako integrující, centrální prvek, který spojuje shromážděný lid a je také více chápán jako „*stůl hostiny Páně.*“⁷⁸ Evokují se prvokřesťanská shromáždění (agapé) a první liturgie slavené v malém intimním kroužku věřících.

---

⁷³ PESCH, Otto Hermann. *Druhý vatikánský koncil 1962-1965: příprava, průběh, odkaz*. Praha: Vyšehrad, 1996. s. 112-113. ISBN 80-7021-194-6.

⁷⁴ ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad, 2001. s. 55-59. ISBN 80-7021-420-1.

⁷⁵ Konstituce o posvátné liturgii. In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. s. 133-144, čl. 1-34. ISBN 80-7192-438-5.

⁷⁶ *Koncepce úprav liturgického prostoru*. Praha: Sekretariát České biskupské konference, 2002. s. 3. Dostupné online: <http://www.liturgie.cz/shared/clanky/102/2002-CBK-Liturgicky-prostor-CZ.pdf> [cit. 2023-11-18].

⁷⁷ Všeobecné pokyny k Římskému misálu. In: *Dokumenty liturgické obnovy: pro potřebu teologických fakult*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1994. čl. 262, s. 117.

⁷⁸ Op. cit., čl. 259, s. 117.

4 KOMUNIKACE KNĚZE S VĚŘÍCÍMI V PROSTORU DNEŠNÍHO KOSTELA

Jak již bylo ustaveno, Druhý vatikánský koncil se soustředí primárně na obnovu posvátné liturgie,⁷⁹ tedy na návrat k tomu, jak vypadala ve svých počátcích. Původní myšlenka shromažďování se blíží hlavně snahou navrátit komunitní zkušenost a také přiblížením liturgie k lidu, který staví na první místo.⁸⁰

Prostor sdílení chce církve vytvářet i tím, že dnes je kněz při eucharistii otočen tváří k lidu (*celebratio versus populum*) a zdůrazňuje se tak společná účast shromážděných na oběti, vespolečnost podobná té při prvních křesťanských shromažďováních. Zároveň, když lze nyní vidět knězovu tvář, je výrazně více akcentovaný prostorově i gesticky.

Změny a jejich dopad na vyznění liturgie po otočení kněze budou vykládány pomocí teorie akcentace Andrease Kotteho, o které již v této práci byla řeč. Opřeme se zde ale primárně o monografii *Welcoming Finitude: Toward a Phenomenology of Orthodox Liturgy*,⁸¹ ve které se Christina M. Gschwandtner zabývá liturgií východního křesťanství, na které nahlíží z pozice fenomenologie. Gschwandtner píše, že liturgie je „*plně vtělená zkušenost, která zapojuje celou lidskou bytost do smysluplného světa.*“⁸² Tento nehmotný tzv. liturgický (duchovní či posvátný) svět je v neustálém dialogu s tzv. světem běžného života (materiálním světem). Tyto dva světy nejsou plně propojeny, ale nelze je od sebe striktně oddělit,⁸³ ani se navzájem nepopírají. Liturgický, duchovní svět je rozšířením (*more-place*) světa běžného života, věřícím se otevírá a vtahuje je.⁸⁴

Vzniká hierotopie, což je koncept Alexeje Lidova, a jde o aktivní utváření posvátného prostoru souhrou různých vnímatelných jevů (od světla, přes vůně, zvuky, až po rituální konání) – takto propojuje fyzické místo a myšlený duchovní svět. Tvůrcem posvátného prostoru je i kněz, který jej konstituuje právě nejen textem, ale i tělesností, gesty a celkově svým jednáním. V tomto pojetí je považován téměř za umělce, který vytváří toto komplexní dílo.⁸⁵

---

⁷⁹ Konstituce o posvátné liturgii. In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. s. 149, čl. 50. ISBN 80-7192-438-5.

⁸⁰ Op. cit., s. 142-144, čl. 26-34.

⁸¹ GSCHWANDTNER, Christina M. *Welcoming Finitude: Toward a Phenomenology of Orthodox Liturgy*. New York: Fordham University Press, 2019. ISBN 978-0823286430.

⁸² Op. cit., s. 28.

⁸³ Op. cit., s. 190-196.

⁸⁴ Op. cit., s. 76-78.

⁸⁵ LIDOV, Alexej. Creating the Sacred Space. Hierotopy as a new field of cultural history. In: CREMONESI, Chiara a Laura CARNEVALE. *Spazi e percorsi sacri*. Limena: libreriauniversitaria.it, 2014. s. 62-73. ISBN 978-8862925778.

Duchovní prostor Poslední večeře se lépe tvoří i díky tomu, že kněz působí *in persona Christi capitis* (v osobě Krista – hlavy). Nyní stojí „v čele shromáždění na místě Kristově,“⁸⁶ tedy v podstatě v analogii na poslední večeři Páně.⁸⁷ Křesťané věří, že svátosti, které přijímají tak pocházejí přímo z rukou Ježíše Krista. Idea konání *in persona Christi* je známá již od raného 5. století a Druhý vatikánský koncil tento koncept značně rozvíjí, v jeho dokumentech je zmiňován více než kdy předtím. Patrně právě ve snaze navrátit se k odkazu církevních otců a navázat kontakt se shromážděním.⁸⁸

Po Druhém vatikánském koncilu se centrálním bodem uspořádání stává oltář, ke kterému se kněz vtahuje. Nyní je tento symbol Kristovy reálné přítomnosti a společné hostiny uprostřed shromážděného lidu. Knězovo konání je mnohem přístupnější a otevřenější než před koncilem.⁸⁹ Vlčková podotýká, že po Druhém vatikánském koncilu je daleko méně patrná hranice mezi posvátným a profánním, a právě posun oltáře z apsidy do *prostoru lidu* je jedním z důkazů. Fyzický prostor již není tak striktně oddělen na posvátný a profánní a díky tomu je snazší shromážděné přizvat do myšleného světa liturgie.⁹⁰ To je podpořeno i knězovou orientací a viditelnou tvář. Lorna Marshall, která ve své monografii *The Body Speaks* pojednává hlavně o jevištním pohybu, soudí, že pokud má performer trup orientovaný směrem k publiku, navazuje se daleko vřelejší a důvěrnější vztah, diváctvo může číst veškeré jeho pohyby a stává se aktivním účastníkem.⁹¹

Otevírá se i prostor pro vytvoření zpětnovazební smyčky, kterou v publikaci *Estetika performativity* rozvíjí Erika Fischer-Lichte. Umožňuje vznik představení a vytváří „společenství aktérů a diváků na základě jejich fyzické spolupřítomnosti.“⁹² Liturgie dnes do dění zapojuje i laiky, kteří přestávají být jen pasivními pozorovateli, ale přímými účastníky. Jsou nyní také více akcentováni – ať už akusticky (společná zvolání a zpěvy), prostorově

---

⁸⁶ Všeobecné pokyny k Římskému misálu. In: *Dokumenty liturgické obnovy: pro potřebu teologických fakult*. Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 1994. s. 65, čl. 10.

⁸⁷ *Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1995. s. 392-394, čl. 1548-1553. ISBN 80-7113-132-6.

⁸⁸ JACE, Clara E. Jace a PIANO, Ennio E. In persona Christi Capitis: Agency problems when God is the principal. [online] *Journal of Economics Management and Religion*. 2021, roč. 2, č. 1, s. 2-4. Dostupné z: <https://doi.org/10.1142/S2737436X21500023>. [cit. 2023-11-13].

⁸⁹ VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Jakub Hlaváček – Malvern, 2017. s. 93. ISBN 978-80-7530-103-1.

⁹⁰ Op. cit., s. 90-91.

⁹¹ MARSHALL, Lorna. *The body speaks*. 2. vyd. London: Methuen Drama, 2008. s. 212-213. ISBN 978-1408106822.

⁹² FISCHER-LICHTE, Erika. *Estetika performativity*. Teorie (Na konári). Mníšek pod Brdy: Na konári, 2011. s. 71. ISBN 978-80-904487-2-8.

(přináší k oltáři obětní dary), či gesticky (pozdrav pokoje) – akcentace se stává prostředkem, jak zapojit všechny do vespolečného jednání.

Ale i přestože liturgie evokuje představu duchovního světa, který se rodí v mysli věřících, stále zůstávají nohama pevně na zemi. Neocitají se při poslední večeři Páně, jen se k ní v duchovním smyslu přibližují. Vidí před sebou kněze *in persona Christi capitis*, ale nikdy se plně nepřenesou, navíc kněz je oproti lidem stále výrazně akcentovaný (nejen prostorově a gesticky, ale i akusticky), vydělený ze společenství. Pozornost shromážděných neustále osciluje mezi vnímáním materiálního a duchovního světa.⁹³

---

⁹³ GSCHWANDTNER, Christina M. *Welcoming Finitude: Toward a Phenomenology of Orthodox Liturgy*. New York: Fordham University Press, 2019. s. 77-78. ISBN 978-0823286430.

ZÁVĚR

Během psaní práce jsem si ověřila, že nelze jednoduše hovořit o liturgii jako o divadle. I přestože má četné performativní prvky a konání kněze je silně akcentováno, liturgie je velmi složitým rituálem a nemá minimalizované důsledky, neboť křesťané věří v transformaci eucharistických prvků na tělo a krev Krista.

Tato práce popsala snahu Druhého vatikánského koncilu aktivizovat věřící a přivést je do nehmotného duchovního světa. Velký podíl má na vytváření společenství také kněz, který tento myšlený svět vytváří a konstituuje, a to nejen slovem, ale i svým konáním. Změna orientace kněze vůči lidu má významný vliv na vnímání liturgie; nyní shromážděné lépe přenáší do duchovního světa – hierotopie – a rodí se společenství. I takováto zdánlivá marginálie výrazně mění vnímání liturgie.

POUŽITÁ LITERATURA

Prameny

Apoštolský list Svatého otce Františka ve formě motu proprio „Traditionis custodes“ ... Praha: liturgie.cz, 2021. Dostupné online:

http://www.liturgie.cz/shared/clanky/102/2021__Traditionis%20custodes.pdf. [cit. 2023-11-13].

Inter Oecumenici. Řím: Posvátná kongregace obřadů, 1964. Dostupné také online, například z: <https://adoremus.org/1964/09/inter-oecumenici/>. [cit. 2023-11-13].

Katechismus katolické církve. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1995. ISBN 80-7113-132-6.

Koncepce úprav liturgického prostoru. Praha: Sekretariát České biskupské konference, 2002. Dostupné online: <http://www.liturgie.cz/shared/clanky/102/2002-CBK-Liturgicky-prostor-CZ.pdf>. [cit. 2023-11-18].

Konstituce o posvátné liturgii. In: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. s. 133-171. ISBN 80-7192-438-5.

Misál: na neděle a význačné dny liturgického roku. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-7195-089-9.

STŘÍŽ, Antonín. *Misál římský: Řád modlitby a oběti Mše svaté*. Ostrava: Exerciční dům v Hlučíně, 1937.

Všeobecná ustanovení o liturgickém roce a kalendáři. Praha: ČMB, 2015. Dostupné online: <https://www.liturgie.cz/shared/clanky/317/1969-NUALC-CZ.pdf>. [cit. 2023-11-13].

Všeobecné pokyny k Římskému misálu. In: *Dokumenty liturgické obnovy: pro potřebu teologických fakult*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1994. s. 53-134.

YOUCAT: Katechismus katolické církve pro mladé. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011. ISBN 978-80-7195-495-8.

Sekundární literatura

ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad, 2001. ISBN 80-7021-420-1.

ALBERIGO, Giuseppe. *Stručné dějiny II. vatikánského koncilu*. Brno: Barrister & Principal, 2008. ISBN 978-80-7364-047-7.

ALIKIN, Valeriy A. *The Earliest History of the Christian Gathering: Origin, Development and Content of the Christian Gathering in the First to Third Centuries*. Boston: Brill, 2010. ISBN 978-90-04-18309-4.

BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-965-2.

FISCHER-LICHTE, Erika. *Estetika performativity. Teorie (Na konáři)*. Mníšek pod Brdy: Na konáři, 2011. ISBN 978-80-904487-2-8.

GUARDINI, Romano. *O posvátných znameních*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1992. ISBN 80-85527-04-9.

GSCHWANDTNER, Christina M. *Welcoming Finitude: Toward a Phenomenology of Orthodox Liturgy*. New York: Fordham University Press, 2019. ISBN 978-0823286430.

- JACE, Clara E. Jace a PIANO, Ennio E. In persona Christi Capitis: Agency problems when God is the principal. [online] *Journal of Economics Management and Religion*. 2021, roč. 2, č. 1, s. 1-28. Dostupné z: <https://doi.org/10.1142/S2737436X21500023>. [cit. 2023-11-13].
- KOTTE, Andreas. *Divadelní věda: úvod*. Praha: KANT, 2010. ISBN 978-80-7437-019-9.
- KUNETKA, František. *Eucharistie v křesťanské antice*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0920-8.
- LIDOV, Alexej. Creating the Sacred Space. Hierotopy as a new field of cultural history. In: CREMONESI, Chiara a Laura CARNEVALE. *Spazi e percorsi sacri*. Limena: libreriauniversitaria.it, 2014. s. 62-89. ISBN 978-8862925778.
- MARSHALL, Lorna. *The body speaks*. 2. vyd. London: Methuen Drama, 2008. ISBN 978-1408106822.
- NUSSBAUM, Otto. *Der Standort des Liturgen am christlichen Altar vor dem Jahre 1000: Eine archäologische und liturgiegeschichtliche Untersuchung*. Theoph 18, 2 svazky. Hanstein, Bonn 1965. s. 408. [cit. dle LANG, Uwe Michael. *Obrácení k Pánu: orientace liturgické modlitby*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2010. s. 35. ISBN 978-80-7266-340-8.]
- PESCH, Otto Hermann. *Druhý vatikánský koncil 1962-1965: příprava, průběh, odkaz*. Praha: Vyšehrad, 1996. ISBN 80-7021-194-6.
- POLC, Jaroslav V. *Posvátná liturgie*. Řím: Křesťanská akademie, 1981.
- RATZINGER, Joseph. *Duch liturgie*. Brno: Barrister & Principal, 2006. ISBN 80-7364-032-5.
- RICHTER, Klemens. *Liturgie a život: smysl liturgie, mše, církevní svátky, svátostná znamení*. Vyd. 2., rozš. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-575-5.
- SCHATZ, Klaus. *Všeobecné koncily: Ohniska církevních dějin: ohniska církevních dějin*. 2. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury CDK, 2014. ISBN 978-80-7325-345-5.
- VLČKOVÁ, Michaela. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Jakub Hlaváček – Malvern, 2017. ISBN 978-80-7530-103-1.
- WYBREW, Hugh. *The Orthodox Liturgy: The Development of the Eucharistic Liturgy in the Byzantine Rite*. London: SPCK, 1989. ISBN 0-281-04416-3.
- ZICH, Otakar. *Estetika dramatického umění: teoretická dramaturgie*. Praha: Panorama, 1986.